

УДК 165.721(438)

<https://doi.org/10.23939/shv2024.01.026>

**АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ФІЛОСОФІЇ:
ПЕРЕДМОВА ТА ПЕРЕКЛАД ЕСЕ “СУБСТАНЦІЙНЕ
ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ФІЛОСОФІЇ”
ЛЕШЕКА КОЛАКОВСЬКОГО**

Ігор Карівець

Національний університет “Львівська політехніка”

ORCID: 0000-0002-4555-2226

ihor.v.karivets@lpnu.ua

(Отримано: 10.02.2024. Прийнято: 26.03.2024)

© Карівець І., 2024

Це український переклад есе “Субстанційне та функціональне визначення філософії” відомого польського мислителя, дослідника та критика марксизму, епістемолога Лешека Колаковського. У ньому розглянуто природу філософії, її призначення та функції, які вона виконує як у житті окремої людини, так і в суспільному чи колективному житті. Автор розглядає різні визначення філософії з різних позицій: наукової, трансцендентальної, традиційної та функціональної. Остання є основною, бо її дотримується Лешек Колаковський. Філософія є природним явищем у житті людини та людських спільнот. Вона є проявом бажання людини виразити дискурсивний погляд на світ.

Ключові слова: *філософія, світогляд, наука, релігія, мистецтво, людина.*

**ANTHROPOLOGICAL AND SOCIAL DIMENSION OF PHILOSOPHY:
FOREWORD AND TRANSLATION OF LESZEK KOŁAKOWSKI'S ESSAY “SUBSTANTIVE
AND FUNCTIONAL UNDERSTANDING OF PHILOSOPHY”**

Ihor Karivets

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-4555-2226

ihor.v.karivets@lpnu.ua

(Received: 10.02.2024. Accepted: 21.03.2023)

This is Ukrainian translation of the article “Substantive and Functional Definition of Philosophy” by the famous Polish thinker, researcher and critic of Marxism, epistemologist Leszek Kolakowski. It examines the nature of philosophy, its purposes, and its functions, which it performs in the life of an individual as well as in social life. Therefore, the author examines various definitions of philosophy from different positions: scientific, transcendental, traditional and functional. The latter is the main one, because Leszek Kolakowski adheres to it. Philosophy is a natural phenomenon in human life and human communities. It is a manifestation of a human being's desire to express a discursive view of the world.

Key words: *philosophy, worldview, science, religion, art, human being.*

Лешек Колаковський (1927–2009) – це відомий, не лише у Польщі, а й за її межами, філософ та інтелектуал в одній особі, дослідник марксизму, есеїст, літератор і популяризатор гуманітарного знання, зокрема філософського. До його філософських

зацікавлень належала головно історія філософії або ідей, а також філософія культури та релігії.

В Україні було видано дві книжки культурологічно-політичних есе Лешека Колаковського [2005; 2012]. Це достатньо великі за обсягом томи, в яких

польський інтелектуал розмірковує про політику, християнство, соціалізм, комунізм тощо. Філософські праці й погляди Лешека Колаковського менш відомі в Україні. Тому переклад есею “Субстанційне та функціональне розуміння філософії”¹ є першим перекладом українською мовою суто філософської праці й, на нашу думку, підставової праці, бо в ній Лешек Колаковський пропонує власне розуміння філософії в контексті взаємодії її з різними сферами культури та людськими спільнотами. Його метафілософські роздуми про природу філософії, її місце в культурі та суспільстві є чудовим вступом до розуміння філософської діяльності, її значення для розвитку суспільства та людини. Це есе походить зі збірки “Культура та фетиші”, яка була останньою публікацією Лешека Колаковського у Польській Народній Республіці, тобто вона була опублікована у 1967 році, а перевидана у 2000 році.

Дуже часто самі філософи розмірковують про свою професію та діяльність, щоб для себе з’ясувати сутність своєї професії й сформулювати відповідь на запитання “Що таке філософія?”. Вони ще з часів Платона шукають відповідь на це запитання. У журналі “Гуманітарні візії” вже друкувалося метафілософське есе філософа про філософію та її призначення [Берлін 2023].

Цей переклад есею Лешека Колаковського продовжує серію перекладів “Філософи про філософію”. Мета цієї серії полягає у тому, щоб донести до українських читачів багатоаспектність завдань філософії, неоднозначність її природи, яка полягає у тому, згідно із польським мислителем, що філософське мислення, з одного боку, – це мислення екзистенціально-суб’єктивне та породжене самою природою людини, тому вона не може без нього жити. Кожна людина більшою чи меншою мірою є філософом, бо кожна людина, як вважав Кант, запитує про “Хто я така?”, “Що я можу знати?”, “На що мені сподіватися?” та “Що мені роботи?”. З іншого, філософія – це явище суспільного життя, тому філософія виконує світоглядну функцію, яка полягає у формуванні “поглядів на світ”, певних орієнтирів, які були б ефективно-адаптивними й покращували життя суспільства.

Філософію не можна звести ні до науки (science), ні до релігії, ні до мистецтва. Але парадокс полягає у тому, що вона є дотичною до усіх цих сфер культури. З наукою її споріднює те, що філософія прагне бути логічною й аргументованою думкою або, навіть, системою думок. З релігією її споріднює те, що філософія, як і релігія, ставить питання про смисл реальності, життєвих цілей людини та її долі у зем-

ному житті. З мистецтвом її споріднює те, що філософське мислення є творчим, оригінальним й народжується всередині мислителя, так само, як художній образ народжується всередині митця. Філософія є споріднена навіть з політикою, хоча дуже часто політику протиставляють філософії. Філософія, як і політика, шукає шляхів для побудови кращого суспільства, базованого на спільних цінностях та ідеях, при чому ці цінності та ідеї не можуть бути антилюдяними. Філософія та політика, які поширюють антилюдяні цінності (вищість раси, вищість класу чи нації тощо), вже не є філософією та політикою, а є антилюдяними ідеологіями або пропагандами.

Завжди цікаво й пізнавально ознайомитися з рефлексіями мислителів про їхнє ставлення до філософії, тобто до того, що стало для них смислом їхнього життя. До таких рефлексій належать рефлексії Лешека Колаковського, викладені в його есе “Субстанційне та функціональне розуміння філософії”.

БІБЛІОГРАФІЯ/REFERENCES

Berlin, I. (2023). The Purpose of Philosophy. [In Ukrainian]. *Humanitarian Vision*, Vol. 9, Issue 2, 43–48. <https://doi.org/10.23939/shv2023.02.043>. [= Берлін 2023]. <https://doi.org/10.23939/shv2023.02.043>

Kolakovs'kyi, L. (2005). My Correct Views on Everything. [In Ukrainian]. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyivo-Mohulians'ka akademiya”. [= Колаковський 2005]

Kolakovs'kyi, L. (2012). Praise of Inconsistency, or How To Be a Conservative-Liberal Socialist. [In Ukrainian]. Kyiv: Hrani-T. [= Колаковський 2012].

СУБСТАНЦІЙНЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ФІЛОСОФІЇ²

Лешек Колаковський

I

Професійна діяльність будь-якого виду не містить в собі, як органічну складову, рефлексію над природою та смислом самої цієї професії; професія кравця полягає у пошитті одягу, а не у роздумах про сутність кравецької справи; професія лікаря включає в себе терапевтичні вміння, але роздуми про природу медичного мистецтва не вважаються діяльністю, яка була б частиною самого цього мистецтва.

З цієї точки зору філософія є унікальною професією. Це справді подиву гідно, скільки зусиль витрачають майже всі майстри, підмайстри й учні цієї професії на роздуми про смисл, підстави існу-

¹ Есе Колаковського довелося дещо скоротити, але без втрати найосновніших його положень та міркувань.

² Переклад з польської та наукове редагування Ігоря Карівця. Перекладено за виданням: Kołakowski, L. (2000). *Zakresowe i funkcjonalne rozumienie filozofii*. В кн.: Kołakowski, L. (2000). *Kultura i fetysze. Eseje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ss. 15–44.

вання та характеристики власної професійної діяльності: явне свідчення нечистого сумління філософів, які, мабуть, потребують постійно оновлених виправдань і постійних самопідтверджень для себе, а свої нестійкі позиції вони підтримують замаскованим колективним самохвальством. Однак ця обставина впадає в око більш тверезим професіоналам, яка породжує в них сильне роздратування, легко зрозуміле людям, які відчувають певну насмішку над соціальним статусом професії, бо вона змушена постійно виправдовувати власне існування. Кажуть, що “пташка співає, але пташка не займається орнітологією. Філософом є той, хто філософує, а не той, хто розповідає про філософію”. Даремні застереження! Час від часу повторюються спроби філософської реконструкції світу, які наполовину складаються зі вступних лекцій, що покликані розкрити сенс і важливість цих конструкцій в контексті цілісності людського мислення. Цю ситуацію можна пояснити, але поки що приймемо її як даність, як усталений звичай, і не запитуватимемо, чи це пристойно, обурливо чи смішно, а пристосуємося до її вимог; справді, про цей звичай я маю намір прочитати лекцію. Наш намір полягає в тому, щоб зрозуміти те спільне в безлічі таких самовизначень філософії, як погляду на світ; водночас – чим усі такі визначення відрізняються від інших.

Розмаїті способи розуміння філософами змісту власної професії поділимо на чотири групи; як завжди в таких випадках, це буде умовний поділ, бо матеріал, в якому переходить між окремими ділянками є справді плавними, має жорсткі межі. Проте мислити – це завжди ділити те, що є важко поділити.

Тому ми виділяємо чотири основні позиції щодо місця філософії в усій пізнавальній активності.

1. Сцієнтична позиція. Вона ґрунтується передусім на переконанні, що справжню пізнавальну цінність наша розумова діяльність має лише тоді, коли вона наближається до моделі експериментальних чи дедуктивних наук; філософія в традиційному розумінні виникла як новоутворення, на білих плямах позитивного знання й одночасно з прогресом окремих наук повинна або повністю зникнути – витіснена науковим мисленням – або перетворитися на якусь особливу галузь знання, яке підпорядковане загальній суворості доказів і яке має чітко визначений обсяг; тобто це буде теорія науки або методологія науки. Цей проєкт, або радше пророцтво, яке поєднане з явним підтвердженням передбачуваної перспективи смерті філософії, є, як відомо, традиційною вірою позитивістичних доктрин. Проте сцієнтична інтерпретація також спирається на традиції марксизму, а саме: на відомі міркування Енгельса, які містяться

головно в працях *Анти-Дюрінг* та *Діалектика природи*: те, що залишиться з плином часу від давнього корпусу філософії, цілком поміщається в межах формальної логіки та діалектики; іншими словами, філософія, яку розуміють раціонально, неминуче підлягає зведенню до методології наук; у той момент, коли ми створюємо картину світу, виходячи з його фактичного аналізу, будь-яка філософія стає зайвою, а позитивного знання цілком достатньо як з точки зору методу, так і результатів. Отже, матеріалізм – це не якась окрема метафізична конструкція, а просто розумова установка, а саме: розуміння природи такою, якою вона є, без будь-яких побічних додатків. Іншими словами, можна сказати, що матеріалізм не є філософією, а є антифілософією, тобто таким способом мислення, яке не допускає введення в нашу картину світу жодних спекулятивних додатків, а задовольняється висновками позитивного знання; це знання, як можна стверджувати, само себе інтерпретує та не потребує позанаукових пояснень. Тоді філософія є, у власному сенсі слова, ідеалізмом, а саме: намаганням збагатити картину світу сукупністю спекулятивних та фіктивних буттів. Смерть ідеалізму – це смерть філософії. Емансипована людина задовольняє всі свої пізнавальні потреби результатами окремих наук.

2. Трансцендентальна позиція. Ми використовуємо цю назву за браком кращої. Згідно з цією позицією, філософія є, або повинна стати, певною строгою наукою, яка не поступається ні в точності, ні в строгості мислення, ні у надійності результатів, жодним іншим наукам. Проте вона не використовує жодних результатів інших наук, нічого не приймає за готовий результат, абсолютно автономна, розвивається сама по собі, а її спосіб мислення унікальний і не може бути зведений до жодного іншого. Особливо наголошується на ознаці, яка вирізняє філософію, та яку німці називають *Voraussetzungslosigkeit*, тобто “беззасадничість”. У середні віки було сформульоване (не знаю ким) правило, що жодна наука не доводить власних засад (*nulla scientia probat sua principia*). Іншими словами, згідно з прихильниками цієї позиції, якщо кожна наукова дисципліна вже містить певну кількість прихованих засад, які за замовчуванням приймаються без доведення та якщо цю науку можна застосовувати (наприклад, закони логіки), то це веде до висновків, які неминуче допускають різні метафізичні інтерпретації, жодного разу не перебільшуючи їх однозначно (наприклад, результати фізичних наук завжди можна зрозуміти як суб’єктивно, так і в реалістичному дусі, тому вибір між цими інтерпретаціями ніколи не може бути зроблений на основі доказів, що належать до арсеналу цих наук). Тому філософія повинна вирізнитися

з цієї точки зору якоюсь особливою свободою: жодне припущення, навіть найбільш обґрунтоване, не є для неї остаточним і надійним; вона має обов'язок перевіряти, сумніватися й витлумачувати все, що вона мовчазно покладає в свої основи; немає деінде жодних основ або готових відправних точок для будь-яких міркувань. *Voraussertunglos zu denken*, — якщо використати вислів Зіммеля: “мислити без засновків”, — ось це і є її головне гасло. Тож якщо перша позиція намагається визначити для філософії, принаймні будь-якої філософії, яку варто практикувати, власну сферу дослідження, яка розмістить її в ієрархії наукових спеціалізацій і водночас вимагатиме дотримання всіх загальноприйнятих наукових вимог, то трансцендентальна позиція намагається характеризувати філософське мислення не стільки за окремим обсягом, скільки за окремим методом; цей метод не лише прирівнюється до правил дослідження інших наук за точністю та надійністю, але навіть перевіряє їх, оскільки він вимагає поставити знаки запитання біля засновків, які в інших галузях думки приймаються за очевидні. Феноменологи та неокантіанці (особливо Марбургської школи), які намагалися сформулювати дві відмінні версії цієї позиції, відновлювали царські характеристики філософії. Однак царська влада мала бути помітною не в тому факті, що ця галузь є вінцем наук або панує над ними, а в тому, що вона покладає їхні основи та надає значення їхнім результатам; її зусилля спрямовані не вгору, а радше в глибину.

3. *Традиційна позиція*. Третя позиція, найбільш старомодна та найменш ревізійністична щодо традиції, але постійно життєздатна, з певної точки зору є протилежністю до попередньої, а саме: це програма філософії, яка, хоч і приймає універсальну строгість усіх наук, має справу з питаннями, які виходять за межі кожної наукової спеціалізації окремо, а отже, і за межі всіх їх разом узятих. Ці питання виходять за межі конкретних наук з точки зору їхньої загальності (наприклад, терміни, які не розглядаються в їх загальності жодною наукою: буття, існування, пізнання тощо); вони виходять за їхні межі в тому сенсі, що вони стосуються універсальних за своєю природою певних властивостей, характеристик світу та відношень, які належать до об'єктів, що спеціально вивчаються майже кожною дисципліною, і все ж таки не вивчаються жодною дисципліною (наприклад, час, матеріальність, причиновість тощо). Отже, філософія в цьому сенсі є трансцендентною для науки, але вона не є трансцендентальним знанням, оскільки вона бере до уваги результати окремих галузей знання як даність, намагаючись радше виявити приховану там інтерпретацію (наприклад, фізику можна розуміти, як

суб'єктивно, так і реалістично), або ж з порівняння різноманітних результатів ви можете вибрати щось більш загальне, що не міститься в жодному з них окремо, але впливає одночасно з них усіх. Так філософія “узагальнює” науки, створює “синтез” їхніх досягнень, знаходить “найзагальніші засади”, які керують ними, “надає єдності людському досвіду”, формує науковий погляд на світ та виконує інші подібні завдання. Не намагаючись класифікувати незліченну кількість варіацій, у яких було висловлено цю позицію, зазначимо лише, що це найтипівіша та найпоширеніша версія у підручниках дев'ятнадцятого століття, вступях, передмовах, популярних лекціях з філософії тощо. Від Гербарта, через Вундта, Ріттера, Тренделенбурга, Паульсена, Спенсера, Кюльпе – до Оствальда та Маха, її можна знайти скрізь, сформульовану тим чи іншим способом. І сьогодні вона не є рідкістю; її можна знайти головно у авторів підручників. Вона характеризує філософію, виходячи зі специфіки сфери її досліджень і виокремлення її пізнавальних завдань.

4. *Функціональна позиція*. Інтерпретація, сенс якої ми спеціально намагаємося зрозуміти, трактує філософію як дискурсивний спосіб вираження погляду на світ. На перший погляд, вона не суперечить жодній із вищезгаданих позицій, оскільки вони звертають увагу на *предметну область* або *метод*, якими відрізняється філософське мислення. Натомість ця інтерпретація чи позиція намагається зрозуміти філософію з погляду її *тенеми* або *функції*. Насправді ця несуперечність є позірною. Осмислення власної природи є, як ми вже зазначили, органічною частиною будь-якої філософії, на відміну від спеціальних наук; кажучи, *звідки вона походить* у суспільному житті або *чому вона існує*, ми фактично певним чином визначаємо коло її питань, або, у будь-якому випадку, виділяємо, більш-менш довільно, ті питання, які, на нашу думку, охоплюються її горизонтом. Висловлювання, що роль філософії полягає у “формуванні поглядів на світ”, насправді, мало що прояснює, проте воно містить у собі суттєву вказівку, а саме: припускає, що ця галузь конституюється певним типом цінності, з якою вона є пов'язана. Більш детальний опис цих внутрішніх цінностей погляду на світ виділить розмаїті способи інтерпретації філософії, її напрямків, шкіл, доктрин і течій.

II

Часто цитоване зауваження з платонівського *Теетета* вчить, що початком філософії є здивування, а сутність філософа полягає у тому, що він всьому дивується; не менш відоме зауваження з *Розмислів* Марка Аврелія говорить про те, що філософія вчить

нас нічому не дивуватися. Дві думки, які на позір суперечать одна одній, можна поєднати у більш загальному формулюванні, якщо розуміти його так, що перша стосується генези філософування, а друга – його мети і використання, яке воно може мати. Відтак можна сказати, що філософія, з погляду на її психологічні корені, виникає на основі дивування всьому, *тоді ми є* філософами, бо всьому дивуємося, а стаємо ними *для того*, щоб нічому не дивуватися. Тому здивування – це відчуття відстороненості від світу, який дивує, переживання його як щогось чужого, неприродного, як чогось, до чого не можна пристосуватися. Осучаснюючи обидві стародавні сентенції, ми можемо виразити їх так: потреба у філософії походить від деякого порушення людської рівноваги щодо природи, а сама філософія є штучним інструментом, протезом, за допомогою якого вона намагається відновити цю рівновагу, при цьому застосовуючи інтелектуальні засоби, бо не можна відновити її за допомогою біологічних засобів. Тому стверджується, що існує певний ступінь відчуження: вже між обома сторонами людини, що фіксуються у поняття “розумна тварина”, тобто між людиною – використанням символічного мислення і людиною – двоногим ссавцем; вже між “людською природою” загалом і нелюдською природою; вже між специфічно людською, соціальною формою життя та природним середовищем, опанованим людськими спільнотами. Ба більше, цього відчуження неможливо подолати шляхом ефективного “повернення до природи” у будь-якій формі, і що його несприятливі наслідки повинні бути компенсовані за допомогою інтелектуальних засобів. Така загальна форма, звичайно, може містити дуже різноманітні доктрини. Зокрема, “людина”, ця загальна філософська лексема, може мати багато значень – її можна розуміти як зоологічний вид або просто як організм (філософія життя, прагматики, Фройд), як певну метафізично виділену сутність (філософія екзистенції), як історичну спільноту (Маркс); також ця “природа”, яку негативно описують, є вкрай багатозначним концептом. Наше завдання, однак, не полягає ні у словниковій класифікації цих багатозначностей, ні у педантичному переліку всіх варіантів розглядуваної позиції. Ми обмежимося схематичними ілюстраціями, які взяті з найвідоміших царин.

1. Існує ось така картина світу: людський вид є наслідком занепаду або ж дегенерації органічної природи; його позірні переваги над іншими (наприклад, артикульована мова, штучно випродуковані засоби) є лише милицями, які він намагається застосовувати там, де він є особливо вразливим, де його вітальна слабкість проявляється найбільше. Люди вміють

мислити та вміють конструювати машини, вміють створювати держави й церкви, займаються теологією та метафізикою, бо наш організм не вміє адекватно й безпосередньо реагувати на ситуації, в яких він знаходиться. Людський вид принципово та постійно погано пристосований до життя; при чому недоліки цього пристосування постійно збільшуються та вимагають нових терапевтичних засобів; виникає потреба у постійній заміні неефективних й обмежених органічних засобів штучними інструментами; цьому слугує вся людська цивілізація та вся духовна культура: суспільні інституції, інтелектуальний розвиток, релігія, філософія. Філософія, як і інші сфери людського життя, зрештою є штучним засобом того ж типу, що й імплантовані зуби, перуки для лисих, окуляри для короткозорих і милиці для безногих; є одним із численних протезів, які виправляють постійно прогресуючу неповносправність виду. Це незворотний процес: людина є глухим кутом, хворобою природи, помилкою еволюції. Кора головного мозку, як паразитичний наріст, поглинає величезну частину життєвої енергії та змушує організм витратити більшу частину своїх сил на її підтримку; людина є невільницею кори головного мозку – продукту дегенерації й одночасно чинника, який цю дегенерацію поглиблює. Інтелект – це замітник, але поганий замітник, послабленого інстинкту, заміна марної спонтанності та одночасно паразит звироднілого організму; у процесі занепаду видів він діє як механізм позитивного зворотного зв'язку: людські інтелектуальні здібності та їхні витвори спричинені занепадом виду, але як замітники втрачених біологічних здібностей вони поглиблюють занепад, створюючи ситуації, в яких ці біологічні здібності стають дедалі слабкішими.

Ця доктрина, елементи якої можна знайти в антицивілізаційній риториці Ніцше, є основним змістом так званої філософії життя (Клягес, Теодор Лессінг). З цього погляду філософія розміщується в межах структури дегенерації, вона є одним із засобів, які слугують поглибленню опосередкування нашого відношення до життя, одним із способів позірного примирення людини з природою. Це бачення, надзвичайно песимістичне, легко виявляє свій зв'язок із політичними програмами, заснованими на припущеннях правого катастрофізму. Справді, це, здається, не відкриває жодних перспектив для зміни катастрофічного шляху, яким пішла природа, створюючи цей дивний вид, але тлумачення історії людства, не як емансипації від природи, а як виродження, є достатнім, щоб виправдати всі концепції та всі ідеології, які сприяють поверненню до “безпосередньої спонтанності” у людських стосунках, і тому приймають всю жорстокість біологічної переваги як вираження при-

родного протистояння цивілізаційному занепаду. Фашистський героїзм і біологічний активізм без жодних проблем можуть віднайти свої рації у цій ментальній структурі.

2. Іншою, хоча майже такою ж песимістичною і так само заснованою на ідеї невиліковного антагонізму природи та культури, є структура, описана Фройдом, а саме: теорія сублимації. Художня, філософська та релігійна творчість функціонально пояснюється через заміник, який у психічному (не біологічному) житті заміщає витіснені бажання інстинкту; філософія, як і будь-яка інша форма духовного життя, є тоді наслідком фрустрації; займаємося філософією з тієї самої причини, що й палимо цигарку або вживаємо алкоголь, а саме тому, щоб вилікувати заміником, а власне обманути чи обезболити, хвороби, які породжені пригніченими бажаннями та незаспокоєними потягами. Тут діє абсолютно аналогічний механізм позитивного зворотного зв'язку, як і в розглянутій раніше доктрині, тобто засоби, винайдені для позірною задоволення бажань, які ми, насправді, не можемо задовольнити, самі є одночасно й знаряддям все більш жорсткого обмеження цих бажань; виникає ситуація, за якої нам доводиться постійно будувати бічні канали, через які ми відводимо воду з річки, надто перегороженої дамбами, але в той же час ми змушені додавати землю, яка залишилася від будівництва цих каналів, до первинних дамб, тому виникає необхідність у збільшенні кількості додаткових каналів тощо. Вся людська культура складається з інструментів, які приборкують інстинкти; це, так би мовити, поліцейська сила, породжена суспільним організмом, яка перебуває під систематичним впливом автокаталітичних процесів. Створюємо культуру в різноманітних формах, тому що винаходимо заміники пригнічених інстинктів. Відтак, ми продукуємо нові засоби пригнічення інстинкту, який стає все більше та більше фрустрованим, тому він потребує більше заміників. Тоді конфлікт між "людською природою" та цивілізацією зловісно постійно поглиблюється. Неодноразово зазначалося, що це песимістичне бачення має менше фактичних причин, аніж психологічних зв'язків з тими поглядами на сексуальне життя, які були характерні для Вікторіанської епохи та якими Фройд більш чи менш свідомо був захоплений. Кажучи, що культура є ворогом статі, Фройд, зрештою, створював історіософську схему з поширених за його часів вірувань звичаєвості та моралі, які витісняли сексуальні справи у гріховне й темне царство демона. Ця доктрина не проіснувала довше, ніж звичай, які її породили. Сьогодні психоаналітики, які поділяють історіософський катастрофізм Фрейда, є винятками. Більш поширене переко-

нання полягає в тому, що якщо культурна творчість, у тому числі філософська, є продуктом сублимації у фрейдистському сенсі, якщо вона є для окремої людини певним способом розв'язання комплексів, які неможливо розв'язати у реальному житті, якщо тоді духовна культура насправді є протезом, який зцілює від невиліковних життєвих конфліктів, то похмура перспектива неминучого зростання фрустрації не обов'язково має виникати з цього (Еріх Фромм, Башляр). З одного боку, відновити автентичність людини можна, скасувавши ірраціональні заборони, які виявляються пережитками анахронічної традиції, а не одвічним законом цивілізаційного розвитку – у нас немає підстав шукати в історії "залізний закон", який примушує культуру все більше та більше пригнічувати людські прагнення. З іншого, ці сублимовані форми вираження є значно вищим і ціннішим, соціально більш плідним, способом відновлення порушеного гомеостазу індивідів; культурні витвори не перестають бути цінностями, тому що вони мають психологічні джерела, які перебувають у конфліктах або людських комплексах; ба більше, вони автентичні лише тоді, коли справді породжені боротьбою творця з конфліктними ситуаціями його власного життя. Таке раціоналізоване психоаналітичне розуміння культури вже не є катастрофічною історіософією, а радше є основою для теорії експресії, в межах якої філософування буде певною особливою формою, в якій виражається пошук рівноваги між ситуацією особи та її прагненнями.

Крім того, таке тлумачення не веде автоматично до висновку, що філософія має бути своєрідним наркотичним заспокоєнням чутливості до життєвих конфліктів і що її роль полягає у заліпленні "дірок" реальності пластиліном марень та ілюзій. Рівновага може бути парадоксальним чином утримана завдяки усвідомленню відсутності рівноваги, іншими словами, люди можуть знайти певний спосіб узгодження зі світом через самознання, що таке узгодження неможливе; звідси випливає, що філософія нерівноваги, як правило, є засобом відновлення рівноваги. Психоаналіз допоміг зрозуміти це явище, звертаючи увагу на терапевтичне значення експресії. Певні негативи можна лікувати або зменшити за допомогою простого факту їх визнання та проголошеності; людина може зменшити свої страждання, висловлюючи їх. Отже, якщо філософське мислення є однією із картин світу, в якій життєві конфлікти, що не можуть бути подолані самі по собі, вирішуються в межах свідомості, це не обов'язково означає, що філософія просто пропонує заплутані картини, де нам дозволені вирішення у світі фікції вважати за реальні досягнення; вона може виконання ці завдання не

лише завдяки своїм містифікаційним функціям, але й завдяки експресивним також. Тому мислення, яке наполегливо намагається позбутися містифікацій та свідомо відкидає – як спосіб сприйняття власної ситуації – всі спокуси компенсаторної метафізики, здатне привести до певної внутрішньої гармонії. Тому філософію, на основі психоаналітичної антропології, можна розуміти в межах *структури експресії*, яку саму можна розглядати як специфікацію більш загальної схеми, відомої з гегелівської феноменології: відчуження власного змісту та засвоєння його немов би ззовні, як об'єктивованої реальності, створює найзагальніший механізм розвитку, що діє не тільки в масштабі абсолютної ідеї, але й в масштабі індивідуального життя. Справді, терапевтична роль експресії є найбільш прозорою і “чистою”, якщо можна так сказати, заміною гегелівської схеми.

3. Наведені позиції обертаються навколо такого питання: яку роль виконує філософське мислення у задоволенні адаптаційних потреб окремої людини з погляду на його відношення до природи або людських спільнот. У тих самих структурах філософія є предметом рефлексії або предметом самотлумачення для екзистенціальної філософії. Тобто вона не є просто формою сприйняття світу, не є пізнавальним зусиллям чи результатом такого зусилля, але вона є певною формою екзистенції. Однак екзистенція розуміється як тотожна самознанню; людський індивід не є ні душею, ні тілом, ані будь-яким зв'язком чи синтезом обидвох, але чимось, що є “висловлене” або “знане” лише зсередини, а саме як те, що необхідно пізнане також є знанням, тобто актом постійного самопізнання. Звідси випливає, у випадку цього особливого буття, яким є людина, бути і бути свідомим власного буття означає те ж саме, існування та усвідомлення існування є тим самим. Отже, якщо вся метафізична рефлексія насамперед спрямована на людину, якщо вона є для неї не лише організуючим началом, а й тим, що неминуче знаходиться на першому місці мислення, то стає зрозумілим, що метафізика не є зовнішнім дослідженням порядку світу, незалежним від мислителя, але що він конститується як форма буття цього мислителя; що філософувати означає бути певним чином. У такій інтерпретації філософія стає універсальною діяльністю, оскільки є особливою формою людського існування, не стільки його вираженням, скільки аспектом, внутрішнім поглядом (припускаючи, що “знати” та “бути знаним” є актами, які постійно спрямовані на ідентифікацію). Філософське зусилля, яке спрямоване на усвідомлення себе, є, отже, екзистенціальним, а не пізнавальним актом у поточному значенні цього слова (тобто у значенні постійної відмінності акту, змісту та предме-

та перцепції). Тоді, на основі цього стилю мислення, філософія набуває особливого значення, оскільки філософське мислення створює не людину, яка просто знає щось у якійсь галузі, чого інші не знають, а людину, яка стає інтегрально іншою. Людина є буттям, яке конститується осмисленням самого себе. Зусилля людини спрямовані на досягнення автентичності, звільнення від усіх форм реіфікації, будь-якої підкореності чужим, “предметним” формам існування (“обезособленому буттю”, “натовпу”, “людині”, “людській природі”, “моральному закону”, “буденній мові”, готовим філософським чи релігійним системам, готовим схемам мислення тощо). [...].

4. Загальна особливість трьох представлених пропозицій полягає в тому, що філософія (погляд на світ) має певне терапевтичне застосування; йдеться про те, щоб звільнитися від певної вади, яка ґрунтується, у першому випадку, на відчуженні людини-виду від органічної природи, у другому випадку – на притлумленні біологічної природи людини-індивіда, а в третьому випадку – про уникнення підпорядкування життя чужому світу, оречевленим способом існування. У першому та другому випадках генезу й функцію філософії можна зрозуміти в межах неминучого протиставлення природи та культури (структура *виродження*, структура *сублімації* або структура *експресії*), у третьому – вихідною точкою є протиставлення людини (самопізнання) речам, принципова неможливість згармонізувати їх (структура *оречевлення*), а зрештою – нездатність людини досягти почуття ототожнення з власним природним середовищем, до якого вона все ще належить. [...].

5. На відміну від усіх цих позицій, структура, в межах якої інтерпретується філософське мислення на основі марксизму, містить додатковий вимір та суттєво змінює картину світу: історію. Змістовним цілим, що дозволяє функціонально зрозуміти діяльність філософа, є структура *історичної містифікації* (останньому слову не слід надавати заздалегідь негативно-оцінних забарвлень). Майже з самого раннього етапу свого вираження думка Маркса є антинатуралістичною в тому значенні, що вона приймає фундаментальну відмінність людського життя, а отже, і суспільного життя, від біологічних процесів і приписує людським спільнотам певний власний рух, який не визначається морфологічними ознаками виду. Однак емансипація людини від природи у жодному випадку не є результатом чи проявом виродження. Навіть якби людський вид в цілому був, з точки зору еволюційного процесу, декадентською популяцією, для цього виду з *його точки зору* – і це єдина позиція, на яку ми справді здатні – факт відчуження чи далекосяжне звільнення від природи було б не вироджен-

ням, а прогресивною еволюцією. У марксистській картині світу людину розглядають через призму колективу та участі в колективному житті. Це зовсім не означає, що марксизм органічно не містить в собі інструментів для конструювання поняття людської індивідуальності, навіть якщо їх виключає поняттєвий апарат матеріалістичного тлумачення історії. Проте важко собі явити, в межах цього апарату, конструкції понять індивідуальності та особистості як двох різних категорій. Під особистістю або індивідуальністю можна розуміти сукупність способів, якими індивід свідомо реагує на подразники, тобто сукупність ознак, зумовлених зовнішніми впливами. Ніщо не перешкоджає в межах марксистської філософської антропології прийняти за вихідне положення, в якому стверджується неповторність і винятковість кожного людського індивіда, а саме, що він є особливою сукупністю властивостей, сформованих унікальним злиттям зовнішніх впливів, які включають як спадкові властивості, так і сукупність детермінацій середовища. Так проінтерпретований людський індивід завжди визначатиме себе через певні зовнішньо сприйняті контакти зі світом, але не може бути сконструйований жодним *cogito*, тобто жодним актом самопізнання. Насправді, як відомо, ці проблеми в історії марксизму були досить периферійними і не мали жодного значення для інтерпретації філософського мислення, що виникло в марксизмі. Натомість в історії марксизму філософію розглядали не з погляду на її терапевтичні функції, але з погляду на певні, особливі, суспільні функції (ці дві інтерпретації не виключають одна одну; справжня орієнтація марксизму була саме такою).

Тож, з цієї точки зору, філософське мислення є проєкцією ситуації, в якій опинилися певні спільноти (соціальні класи), і роль цієї проєкції полягає в тому, що в структурі самої реальності вона виявляє цей тип відносин зі структурою цієї спільноти, що, простіше кажучи, її *практичне* ставлення до соціального світу знаходить свою санкцію чи виправдання у відносинах, які проявлені у “природі речей”. Тоді філософія є ідеологією, є одним із способів вираження – тобто вираження дискурсивного – практичного ставлення людських спільнот до світу; організацією безпосередніх чи небезпосередніх цінностей, що означає: вона, через певну ментальну організацію світу, пропонує набір цінностей та їхню ієрархію. Світогляд – це сукупність переконань про світ, які впливають на практичне засвоєння нами оціночної картини дійсності, до якої ми повинні практично пристосовуватися.

Філософія, зрозуміла таким чином, повинна, звичайно, бути однією з універсальних форм суспіль-

ного життя і в більш-менш свідомій формі повинна бути присутня в усіх видах діяльності, в яких людські спільноти мають осмислено ставитися до світу. Натомість “технічна” філософія чи професійна філософія, у деяких аспектах, була би пов’язана з поточною філософією повсякденного життя, як робота граматики – з розмовною мовою: це була б спроба інтелектуального формулювання та водночас регулювання фактично існуючих способів мислення; спроба, яка не тільки реєструє, але й регулює, і таким чином має вторинний вплив на процеси, які вона виражає. [...].

Насправді існує схоже тлумачення філософії, а саме: прагматична доктрина, припущення, що діяльність філософа полягає не в пошуку або вираженні “істини” в метафізичному сенсі цього слова, тобто певної картини світу, яка відображає реальний світ, а в побудові ефективного інструмента для орієнтації у світі та формування навичок біологічно корисного реагування на ситуації.

Однак матеріалістичне тлумачення історії відкидає цю доктрину. Воно взагалі не є програмою філософування, але способом його історичного розуміння. Таке тлумачення припускає, що філософія насправді є інструментом соціальної поведінки у вираженому тут значенні, але також, що філософія реалізує ці інструментальні функції у структурі містифікації. У філософа немає самоусвідомлення своєї ролі посередника між потребами активних спільнот і баченням світу, за допомогою якого ці потреби найкраще задовольняються. Містифікація відбувається на рівні його інтенції: вона породжена бажанням пізнати світ таким, яким він є насправді (зайве додавати, що це не означає, що вся філософія фальшива; справа істини й обману логічно не залежить від функціональних і генетичних інтерпретацій філософії). Ідеологія не була б ідеологією, точніше, її адепти не були б собою, якби вони чітко усвідомлювали її ідеологічний характер. Зазвичай намір філософа полягає або у пізнанні справжньої природи світу, або у демонстрації неможливості її пізнання. Філософія не є нейтральною за своїм змістом ні щодо свого соціального походження, ні щодо свого психологічного походження. На зміст філософського мислення впливає не тільки той факт, що воно культивується для певних соціальних середовищ, але й те, що воно практикується різними особами та групами професійно спеціалізованих людей.

[...].

[...].

Однак виникає питання, яке важко ігнорувати, якщо таку функціональну інтерпретацію філософії хочемо зрозуміти. Якщо філософію можна зрозуміти

як ідеологічний інструмент, то яка особливість суспільних процесів робить такий інструмент взагалі ефективним і бажаним? Або іншими словами: взагалі для чого існує потреба пошуку метафізичних або космологічних санкцій для суспільної поведінки, а реальні потреби історичних спільнот, які містифікованим чином виходять на перший план у філософських доктринах, не зупиняються на тому, щоб висловлюватися прямо, у відкритій формі, та без додаткових пояснень? Якщо філософія є театральним костюмом, то для чого цей костюм використовується? Чи це просто походить від інерції людської свідомості, тобто від того факту, що певні потреби в історії стали автономними, які колись, можливо, були інструментальними за своєю природою, але з часом вони стали незалежними потребами, а їхні об'єкти стали цілями самими в собі? Чи з того, що певні суспільні потреби вимагають містифікації, бо цінності, які їх задовольняють, повинні поставати як негативні речі для почуттів тих спільнот (або їх частин), яким вони хочуть бути нав'язані? Або тому, що існує, як дана й постійна реальність, певна сума харизматичних елементів, органічно вирощених зі соціальним існуванням, і це породжує потребу в нелюдських, навіть безособових авторитетах для виправдання людських потреб? Жодна з цих відповідей не долає труднощів, породжених поставленим запитанням, хоча кожна з них можна принаймні без суперечностей вводити в марксистську теорію суспільних явищ, яка по-своєму визначає місце філософії в усьому колективному житті. Ми поки уникаємо відповіді, тому що ми хотіли протиставити вже існуючі та сформульовані, а не доповнити їх. Проте цей перелік сам по собі вимагає принаймні поспішного й неповного заокруглення, в якому автор дозволяє собі порушити стриманість реєстратора.

III

Чи суперечить, по суті, остання з представлених функціональних інтерпретацій філософії попереднім? На перший погляд, очевидної суперечності між ними немає, тому що допустимо логічно припустити, що іншою є терапевтична роль філософського мислення щодо індивіда, а ще іншими є її функції в колективному житті в контексті його внутрішніх конфліктів, і ще іншими – з погляду на людину як особливий вид тварин. Очевидно, можна підтримувати різні інтерпретації одночасно, не суперечачи собі. Розглянута певним чином філософія була б саме вираженням органічної “неповноти” людського існування, його “патологічного” характеру; вона виражала б відчуття відчуженості виду від решти природи та була би спробою виправити наслідки цього відчу-

ження, своєрідним протезом людського існування, який усуває його вади, які виникли на тлі денатуралізації людини, і належить до гомеостазу виду, який сприймає власну природу як неприродне явище, що бунтує проти власної біології. Розглянута в іншій системі відліку, філософія була б постійним зусиллям звільнити людську свідомість від “предметного” способу існування та досягти автентичності. Через іншу схему філософію можна інтерпретувати як інструмент соціальних конфліктів, який покликаний зміцнювати та санкціонувати погляди в певних спільнотах, що відповідають їхнім інтересам, і водночас нав'язувати іншим такі погляди, які не відповідають їхнім інтересам. Можливо, як зазначалося раніше, між цими різними інтерпретаціями філософії немає логічної суперечності; однак існує фактичний, історичний конфлікт образів світу, описаних з абсолютно різних позицій спостереження, введення яких у вищу позицію видається надзвичайно складною і, у всякому разі, непевною справою. У кожній із розглянутих інтерпретацій, які трактують філософію як невід'ємну частину людського життя та як його засобу, вони враховують різні концепції людини, а саме: то її розглядають як біологічну істоту з культурною надбудовою, до якої не пристосована її біологія, то як істоту, яка ідентична своєму власному, пристосованому до світу, самознанню, то вже як істоту, що визначена всіма формами співпраці в різних типах колективних відносин, суто суспільних і людських. До сьогодні нікому практично не вдалося створити такого рівня інтегральності філософської мови, аби вона могла одночасно охопити всі ці види екзистенції. Відтак не вдалося сконструювати синтетичну функціональну інтерпретацію філософії, яка би містила в собі всі способи бачення. [...]. Відомо, що контакт між різними стилями філософського мислення та різними мовами все більше та більше стає проблематичним. Ми послуговуємося різними неперекладними поняттєвими системами, тому ми перестали розуміти одне одного. Філософія дотикається різних сфер буденного життя: однією стороною вона дотикається наукового мислення, іншою стороною – мистецтва, ще іншою – релігії, а ще іншою – політичного життя. Між різними царинами культури межі не є чіткими; вони є плинними; а межі філософії найбільше впливають на цю плинність. [...].

Незважаючи на це, ми схильні підтримувати те, що, особливо з генетичної та функціональної точки зору, деяка спільнота не перестає існувати в цій своєрідній області культури, тобто філософії. Ми стверджуємо, що філософія є спробою дискурсивного вираження того самого змісту, який іншими засобами виражається в мистецтві, літературі, релігії, частково

в науковому знанні, частково в політичному мисленні. Зрештою, це переконання є поширеним і сьогодні. Воно породило, вже з давніших часів, відмову від традиційної філософської історіографії та рекомендує “нетехнічно” розглядати філософські доктрини, а саме: як вираження різних форм цілісних “поглядів на світ”, а також шукати між ними того, що об’єднує в певні епохи чи в якійсь сфері культури різні форми суспільної експресії: малярство, театр, метафізику, релігійні напрямки, політичні доктрини тощо. План такого виду роботи важко виконати, але, судячи з наявного досвіду, він має шанс бути виконаним. Історично-філософські дослідження займають в ньому настільки привілейоване місце, наскільки вони спираються на матеріал найвищого рівня дискурсивності та однозначності.

[...].

В одному аспекті, який ми вважаємо важливим, філософія пов’язана з *мистецтвом* через специфічний спосіб *старіння її витворів*. Технологічні витвори застарівають у тому сенсі, що більш ефективні замінюють менш ефективні, змушуючи нас не тільки відмовитися від використання останніх, але й від знання про створення цих технічних засобів, яке стає непотрібним під час виробництва новіших та ефективніших технічних витворів; у цьому сенсі літак замінює карату, і конструктору літаків не обов’язково знати, як виготовляти карати, щоб конструювати літаки; технік, загалом, не повинен знати історії техніки, аби добре виконувати свою роботу (хоча це бажано з інших причин). У сфері продукції та рецепції мистецької діяльності геть все по-іншому: огляд картин Пікассо не може *замінити* огляд картин Рембрандта, ні читання Джойса – читання Данте. Давні цінності не є інтегрованими в нові цінності (як незначна швидкість карети є просто у декілька разів збільшеною завдяки сучасним засобам комунікації). Твори мистецтва також старіють у тому сенсі, що неможливо уявити сучасного художника, який малює технікою Рембрандта чи пише, як Данте, але вони не старіють у сенсі заміни: вони зберігають свою індивідуальну цінність. З цієї точки зору так зване точне знання дуже нагадує техніку: математик, який читає Гілберта, не змушений вивчати Евкліда (хоча варто зауважити: треба вивчати Евкліда, щоб бути Гілбертом; можливо, що на рівні дуже синтезної думки, де задіяний важкодоступний гуманістичний елемент, тут також потрібні історичні знання). Тому філософія більше подібна на мистецтво, ніж на техніку: важко собі уявити, аби хтось міг мислити так, як мислив Платон чи Конфуцій, але вивчення сучасної філософії не може замінити вивчення Конфуція та Платона; звідси випливає, що філософська культура має харак-

тер *par excellence* історичний. Спорідненість філософії з мистецькою діяльністю також проявляється в тій великій ролі, яку в ній відіграє експресія, риторичний, позазмістовний, елемент.

Визнання цієї спорідненості зовсім не означає, що філософія підпорядковується суто мистецьким, а не логічним строгостям (хоча існують крайні інтерпретації, близькі до такої програми, наприклад Сан-таяна). Тому що є граничні точки, на яких вона виявляє свою спорідненість із *науковим мисленням*. Бо постійним прагненням філософії є: бути пізнавальним зусиллям, яке не покладає жодних інших засобів пізнання, окрім природних; результати цього зусилля можуть бути оцінені за допомогою принаймні деяких критеріїв, які зазвичай використовують в науковому мисленні (наприклад, сила обґрунтування доведення або внутрішня узгодженість). Бажання володіти пізнавальними цінностями є, по суті, постійним компонентом згаданої раніше містифікації, яка так чи інакше є частиною соціального статусу філософа.

Однак це не говорить на користь сциєнтичного підходу до філософії: відносно широко поширене усвідомлення того факту, що філософське мислення ставить (і відповідає) на багато запитань, на які насправді немає відповідей, які би відповідали науковим критеріям відповідають науковим критеріям, або навіть реальних перспектив на такі відповіді; але це запитання, які неможливо уявити без постійного відновлення в нашій інтелектуальному житті; хтось, зрештою, бере на себе незручний тягар їхнього проговорення. Бо також – і це третя гранична точка – філософія, під певним кутом зору, виявляється спорідненою з *релігією*. Суттєвим стимулом філософського мислення є потреба у цілісній картині світу, в якій є місце для запитання про *смысл реальності*, тобто запитання, на яке, насправді, неможливо відповісти за допомогою будь-якого контрольованого методу. Ба більше, таке запитання не може виникнути на основі жодної наукової теорії...[...].

Але і ця спорідненість філософії з релігійним мисленням... не означає, що філософія живиться ідеями, які відірвані від повсякденного життя людських спільнот. Тож наступною граничною сферою, до якої дотична філософська думка, є політичні доктрини та ідеології. Філософія виявляє свою спорідненість з ними тоді, коли виражає певні концепції про світ, які також мають політичний смисл, а саме: консервативну концепцію або критичну концепцію; концепцію, яка рекомендує розглядати речі як функції цілого, в якому вони беруть участь, або концепцію, яка схильна розглядати їх окремо; [...]. І хоча ці кореляції дуже часто бувають неоднозначними та незро-

зумілими, історія філософії, однак, підтверджує припущення, що виникає важливий зв'язок між філософськими концепціями та політичними опініями, але не в тому сенсі, зрозуміло, що одне логічно виникає з другого, але в тому, що вони є психологічно зумовленими або ж виникають зі спільного джерела.

*

Було би вкрай неправильно вважати, що на підставі викладених спостережень філософському мисленню слід відводити особливо важливу чи привілейовану роль у суспільному житті. Ні, філософія в “технічному” розумінні не відіграє великої ролі. Натомість повсякденний світогляд, ця напівусвідомлена філософія повсякденного життя, важко схоплювана, плинна й всепрониклива субстанція, присутня майже в усіх людських починаннях, є попросту секретцією суспільного життя, без якої воно не може обійтися; це залишається правдою навіть у випадку, коли б ми хотіли всю філософію визнати шарлатанством і містифікацією. Варто також оцінити дитячу наївність цих обурених засуджень, які протягом кількох століть систематично сипалися на філософію, особливо з боку самозакоханих природознавців. Адже запитання “Навіщо існує філософія?” так само є безсенсовним й погано сформульованим, як і запитання “Навіщо існують

люди?”; філософія – це є звичайний продукт природи, яка породила людину, тобто щось, що є так само природним, як природними є мисленнєві здібності людського роду; про її “мету” чи “раці” не варто запитувати, оскільки ми припускаємо, разом зі Спінозою, що природа не ставить цілей. Якщо, незважаючи на це, – аби повернутися на початок нашої статті, – філософія постійно прагне до свого “самовизначення”, якщо вона докладає стільки зусиль для здобуття власного самоусвідомлення та постійно запитує про причину свого існування, то ми також бачимо в цьому певну особливість, органічно пов'язану з її культурним статусом; філософ, мабуть, оскільки він має потребу постійно виправдовувати своє існування, почуватися незатишно у власній шкурі, сприймає себе, незважаючи ні на що, як щось неприродне; або, інакше кажучи, це, мабуть, найясніша форма вираження того факту, який вона сама сприйняла, що людина через свою самосвідомість створює в лоні природи істотно інший світ, іншу природу, фундаментально неоднорідну щодо свого джерела. Це означає, що якщо філософія є “природною” річчю, то її природною особливістю є також усвідомлення себе як “неприродної” речі, оскільки вона реалізує усвідомлення світу, природа якого полягає у бунті проти природи.